

Живојин С. СТАНОЈЧИЋ*

СЕМАНТИКА И АНАЛОГИЈА У СИНТАКСИЧКИМ СТРУКТУРАМА

Апстракт: Полазећи од примјера из Његошева језика и каснијих писаца са ширег подручја, а на теоријским поставкама трансформационе граматике, аутор дискутује синтаксичко-семантичке елементе који омогућују алтернирање везника *гдје, што, како* и *да* – међусобно и са другим везницима зависних реченица чија је семантичка основа појам „узрок”, „мјесто”, „начин вршења радње” и „објекат радње”. По аутору, уз дјеловање унутарјезичких значењских и аналошких чинилаца, у датоме процесу значајну улогу има идиолекатско искуство говорника (читаоца) и његово знање о језичким јединицама општег језика дате заједнице.

Кључне ријечи: формална ознака, зависна реченица, везници, узрочна реченица, мјесна реченица, експликативна реченица, релативна реченица, допуна, одредба, трансформ

Теоријска семантика и указује, управо на примјерима реченичне (обличке) структуре, да су традиционални граматичари – а међу нашим граматичарима сигурно је најпознатији М. Стевановић – били дубоко у праву када су, да примијеним на њих ријечи Џ. Лајонса, констатовали да „површински *различите* реченице и изрази могу бити изведени из *исте* структуре која им је у основи и обрнуто да површински *идентичне* реченице и изрази могу бити изведени из *различитих* структура које су им основа”.¹ Отуда је разумљиво што

* Редовни професор Универзитета у Београду (z.stanojcic@sezampro.rs и stanojcic2002@yahoo.com)

¹ Теоретичар семантике Џон Лајонс, повезујући многе системе синтаксичке анализе у врло широком домену трансформационе граматике, каже да те ра-

је врсни зналац Његошева језика, Михаило Стевановић, на примјеру узетом из пјесникова језика, давно констатовао да су посебне врсте „а у нечему ипак сродне узрочне реченице с везником *где*” као што је реченица: *Благо Андри ће* [књ. гдје] *је погинуо, / дивне ли га очи оплакаше, / дивна ли га уста ожалише* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1305–1306).² По Стевановићу, протумачили бисмо, њихова посебност је у чињеници да је формална ознака њихове везе са вишом, главном реченицом – везник *гдје* (дијал. *ће*), који као лексема садржи *семантику мјеста*, али који *функционално*, у оваквој сложеној реченици, има вриједност конструкције коју чини било везник *да*, било везник *што*, којима се „упућује на неизречен корелатив који би могао да се да у облику заменице *то* или именице *чињеница* (везнику *што* више одговара први корелатив, а везнику *да* више други)”, с којима „ове реченице не би, истина, престале бити узрочне, али би с њима биле још и односне – у првом случају, а изричне зависне од именице... – у другом”.³ Констатујући ову сродност, Стевановић мисли на реченице као што је она са и з р и ч н и м везником *да*, али који може бити и везник зависне у з р о ч н е реченице каква се налази у примјерима типа: *Њега је тиштало да је његова отаџбина могла осудити на смрт свог најбољег сина. – Али је зло да се узрујаваш – из језика писаца и са ширег подручја. Он их наводи – „као доказ да се везник да употребљава и у функцији спољног знака везе узрочне реченице с управном”, уз напомену „да је у функцији везника зависних реченица за узрок више на своме месту *што* него *да*.” При томе, такође, он експлицитно истиче да се у оваквим везничким конструкцијама везник *што* заправо своди на о д н о с н и (релативни) везник а тиме цела зависна у з р о ч н а реченица, у морфосинтаксичком аспекту – на односну (релативну) реченицу.⁴*

зличите системе управо уједињује „their acceptance of the view that superficially distinct sentences and phrases may be derived from the same underlying structure and conversely that superficially identical sentences and phrases may be derived from distinct underlying structures, and this is, up to a point, a view that many traditional grammarians have held” (John Lyons, *Semantics*, Volume 2, Cambridge – New York – Sydney, 1990, 394).

² М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Синтакса, Научна књига, Београд, 1986, 898.

³ М. Стевановић, *Исто*, 897.

⁴ М. Стевановић, *Исто*, 820, 897.

Уколико бисмо се изражавали терминима трансформационе граматике,⁵ рекли бисмо да би, као што би садржина ових двију реченица могла бити исказана формама са корелативима (1) демонстративном замјеницом *то* и (2) именицом *чињеница*, које наводи М. Стевановић, дакле (конструисаним) реченицама:

(*1) Њега је тиштало *то да / што* је његова отаџбина могла осудити на смрт свог најбољег сина. – Али је зло *то да / што* се узрујаваш,

(*2) Њега је тиштала *чињеница да / што* је његова отаџбина могла осудити на смрт свог најбољег сина. – Али је зло *чињеница да / што* се узрујаваш,

– исто тако и садржина оригиналне Његошеве реченице *Благо Андри ће* [књ. гдје] *је погинуо, / дивне ли га очи оплакаше, / дивна ли га уста ожалише* могла бити исказана формом:

(*1) Благо Андри *што* је погинуо, / дивне ли га очи оплакаше, / дивна ли га уста ожалише,

или формом:

(*2) Благо Андри *да* је погинуо, / дивне ли га очи оплакаше, / дивна ли га уста ожалише.

С тим што би у тако добијеним реченицама зависне реченице означене са *што* односно *да*, са *синтаксичког аспекта*, биле експликативна допуна исказу – непотпуној реченици *Благо Андри...* јер откривају садржај стања означеног прилогом *благо*, којим се то стање приписује субјекту у облику датива. По своме *значењском садржају*, наравно, оне би биле у категорији зависне узрочне реченице у којој оба ова везника имплицирају вриједност или типично узрочног везника *јер*, или евентуално вриједност корелативно-везничке конструкције која садржи демонстративно *то* – *зато што*, односно конструкције која као корелативну лексему садржи именицу –

⁵ Ознакама (*1), (*2), (*3)... (*б), (*в)... – означени су *конструисани* примјери приказаних реченица.

због ч и њ е н и ц е што / да, а такође садржи обавјештење о узроку стања означеног управном реченицом.

Уз увођење дубинске категорије *з н а ч е њ а*, на морфосинтаксичком нивоу, заправо, ова алтернација је у категорији оне у којој се појављује везник *ђе* (*гдје*) као морфолошка ознака зависне реченице која никако није – *мјесна* зависна реченица, него је *изрична* зависна реченица управо истога типа какве су и реченице у којима су морфолошке ознаке везници *да* и *како*. О унутарјезичком процесу који омогућује алтернирање овога везника са везницима *како* и *да* ја сам већ писао и понудио своје тумачење – у чланку *О морфосинтаксичким и семантичким условима синтаксичких трансформација везника* (где, како, да). – Јужнословенски филолог, LXVI, у част академика Ирене Грицкат, Београд, 2010, стр. 431–438. Зато је овдје довољно и само констатовати да *семантика* и (механичка) *аналогија*, и овдје, на нивоу морфосинтаксе управо као што је видимо и на другим нивоима језика, на фонолошком и на морфолошком нивоу – представљају неку врсту моста међу различитим типовима зависних реченица.⁶ Другим ријечима речено, елеменат *семантике* са пратећим елементом *аналогije* одлучујући је у процесу који доводи до употребе везника *гдје* и његове замјенљивости са везницима *како* и *да* у реченицама овога типа.

Описани феномен је присутан у најширем језичком подручју, наравно. И управо као што је Његош употријебио *везник мјесне реченице* (*ђе* [књ. гдје]) – са вриједношћу *узрочног везника*, тако су, како сам у горенаведеном раду већ рекао, и два најпознатија српска преводиоца текстова са енглеског језика у 20. вијеку, Боривоје Недић и Живојин Симић – употријебили тај везник као везник зависне *изричне реченице* (непосредно) везане за именицу која је директни објекат глагола у предикату главне (управне) реченице, дакле:

(1) Аргонаути *видеше* у даљини стадо оваца *г д е насе*, што у њих изазва неодољиву жељу за печеном овчетином.

⁶ „Most linguists distinguish at least three levels of structure in their analysis of sentences: the phonological, the syntactic and the semantic. To these three they may or may not add morphology to serve as a bridge between the syntax and the phonology in particular languages” (John Lyons, *Semantics*, Volume 2, Cambridge – New York – Sydney, 1990, 373).

(Р. Гревс, *Златно руно* – роман, превели Боривоје Недић и Живојин Симић, Београд 1966, стр. 571)

Уз промјену мјеста појединих сегмената реченице, трансформи ове реченице могли би бити:

(*1) Аргонаути *видјеше г д ј е насе* стадо оваца у даљини, што у њих изазва неодољиву жељу за печеном овчетином,

дакле – форма зависне изричне реченице, као објекта глагола *видјети* у управној реченици, у којој гдје има синтаксичку вриједност *изричног* везника;

(*2) Аргонаути у даљини *видјеше д а насе* стадо оваца, што у њих изазва неодољиву жељу за печеном овчетином,

≈

Аргонаути у даљини *видјеше к а к о насе* стадо оваца, што у њих изазва неодољиву жељу за печеном овчетином,

дакле – форма зависне изричне реченице, као објекта глагола *видјети* у управној реченици, у којој *да* односно *како* имају синтаксичку вриједност *изричног* везника.

Са друге стране, у могућном случају трансформације *ш и р е г* дискурса, а у истом значењском контексту, који би резултирао реченицом:

(*3) Аргонаути у даљини *видјеше* стадо оваца *к о ј е насе*, што у њих изазва неодољиву жељу за печеном овчетином,

дакле – са формом зависне односне (релативне) реченице, као одредбе именици *стадо* [оваца] у управној реченици, са односним везником *који* – у фокус перцепције ставља објекат гл. *видјети* – *стадо оваца*, чија је сада одредба – релативна реченица.

Природно, у свјетлу аналогије коју сам дефинисао као значајан фактор стварања алтернација у језику, и ова реченица, као и почетна Његошева, мора се ставити у контекст типа примјера које велики Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, у свакој од одредница које дефинишу значења и функције ова три везника, као типичне примјере њихове изричне („исказне”, како се тамо

именује) функције наводи – било из језика фолклора који је био грађа за Вуков период књижевног језика, било из језика писаца који се чврсто држе вуковске традиције – примјере као што су за везник *гдје* –

(1) као изрични везник (синониман, дакле – замјенљив са *да*, *како*, *е*) у примјерима:

Ал' му књига доста грдно каже, | Књига каже, *ђе* га куне мајка (НП Вук 2, 265). – А кад се пробуди, осети *где* му је лакше (Том. Ј. 2, 30);

(2) као изрично-начински/временски везник (синониман, дакле – замјенљив са *како*, *да*, *док*, *кад*, *е*) у примјерима:

У твојој башти те видјех јуче, | *Гдје* береш крупне распукле гранате (Шант. 3, 29).

Показано и на грађи узетој из језика једног писца из средине XX вијека⁷, може се претпоставити да се у основи потенцијала замјенљивости морфосинтаксичких формалних ознака *гдје* \approx *како* \approx *да*, какву видимо у односу исказа:

(а) Команданта *сам нашао* [у једној проширеној рупи] *где* седи са ордонансима,

(*б) Команданта *сам нашао* [у једној проширеној рупи] *како* седи са ордонансима,

(*в) Команданта *сам нашао* [у једној проширеној рупи] *да* седи са ордонансима,

– налази заправо метафора физичких (просторних, временских, начинских и сл.) односа⁸.

Анализа исказа, наиме, показује да са семантичког аспекта, у говорниковој перцепцији у исказу (а) од којег смо пошли као реализованог у пишчевом дискурсу, извршење радње *наћи* имплицира

⁷ Ст. Јаковљевић, *Српска трилогија*, III, Delta Press, Београд, 1986, стр. 162.

⁸ П. Пипер, *Граматика границе*, Јужнословенски филолог, LXIV, Београд, 2008, 309.

уочавање ситуације „сједјења” у њеном *локационом* (мјесном) елементу, на шта упућује прилошка (мјесна) семантика везника *гдје*, да у конструисаном исказу (б) при извршењу радње гл. *наћи* говорникова перцепција налази елеменат уочавања чињенице „сједјења – са импликацијом *начина* сједјења објекта гл. *наћи*”, па на то указује прилошка начинска семантика везника *како*, те да у конструисаном исказу (в) при извршењу радње гл. *наћи* имамо уочавање чињенице „сједјења као *објекта* гл. *наћи*” а да на то указује експликативна функција везника *да*.

У свима њима основни импулс који узрокује њихову замјенљивост је *значење са аналогијом*. Са гледишта генеративне граматике, они су и основни елементи трансформационих могућности тих синтаксичких јединица. Природно, у функционисању индивидуалног говорника (писца) зависе од индивидуалног знања о контексту у којем је он дату јединицу већ срео у ширем, и историјски дубљем подручју његове језичке заједнице. Овакво дефинисање значи признавање и д о л е к а т с к о г искуства, које је у основи сваког језичког и з б о р а пред којим се налази говорник (писац).

А с тим у вези, и овдје ћу се позвати на појам (и термин) *временска коцка*, за који се може рећи да садржи значење симултаног укрштања језичких особина које се, иначе, јављају у *дијасистему*, дакле – као јединице временски / просторно различитих слојева језика, а упућује на чињеницу да језички исказ, заправо, није линеарна категорија, која, природно, подразумијева дводимензионалност.⁹ Ријеч је, заправо, о чиниоцу који лингвистика назива и „*diachrony-in-synchrony*”, тј. о чиниоцу који узрокује да је „у једној истој заједници, језик једне генерације, значајно различит међу истојезичним, а по годинама различитим генерацијама, као и да у неко одређено време, одређени облици, лексеме или изрази падају у очи просечног говорника језичке заједнице као старинске, док друге они перципирају као нове и још недовољно устаљене”¹⁰. Својевремено сам то формулисао као тврдњу да је сваки (такав) језички исказ стварно тродимензионална категорија – „временска коцка” језичких црта,

⁹ Овај појам (и термин) увео сам у тумачење сложеног комплекса односа који су садржина лингвистичког појма „језичко осјећање” у једном раду читаном на симпозијуму посвећеном стогодишњици рођења Романа Јакобсона (*Из поетског језика М. Црњанског – у светлу Јакобсонових учења*. – Наш језик, н. с., књ. XXXI/1–5, Београд, 1996, стр. 171–178).

¹⁰ J. Lyons, *Semantics*, 2, Cambridge – New York, 1999, 621.

које слушалац / читалац спонтано, у зависности од својих језичких навика, перципира као монолитну јединицу, одн. која се у његовом језичком осјећању реализује као јединствена, иако комплексна, цјелина. Појам *временске коцке*, који има квалитете тродимензионалности (умјесто линеарности као уобичајене сосиријанске слике језичког исказа) – рекао сам тада – био би и поузданији индикатор трансформационих потенцијала овдје анализираних синтаксичких јединица, које се, у нашим граматицама, обично налазе у категорији стилски обиљежених морфосинтаксичких јединица.

Živojin S. STANOJČIĆ

SEMANTICS AND ANALOGY IN SYNTACTIC STRUCTURES

Summary

Departing from examples found in the language of Njegoš and later writers from a broader area, and on the theoretical premises of transformational grammar, author is discussing the syntactic and semantic elements that enable the alternations of conjunctions *gdje, što, kako* and *da* – mutually and with other dependent clauses conjunctions the semantic basis of which are the notions „cause”, „location”, „manner of an action” and „object of an action”. According to author, in the given process, with inner linguistic semantic and analogical factors, the idiolectal experience of speaker / writer (listener / reader) and his/her knowledge of language units in the common language of the given society – have the most important role in the event of language perception.

Key words: formal mark, dependent clause, conjunctions, causal clause, explicative clause, locational clause, relative clause, complement, determinant, transform